

YEMEN ÓKORI TÖRTÉNETÉHEZ

I

Az i. sz. VI. században Aksüm és a sāsánida Irán között Yemen birtokáért folyó küzdelem joggal került az utóbbi évtizedekben a történeti kutatás középpontjába. Aligha lehet kétséges ugyanis, hogy e küzdelem komplex politikai, katonai, gazdasági és vallásos jellegénél fogva a késő ókor — korai középkor «világtörténetének» sajátos csomópontját képviseli, amelyben az akkori világ távoli területeinek történeti fejlődése találkozik egymással. E történeti folyamatban Aksümon és Iránon kívül fontos szerepet játszott nemcsak a Bizánci Birodalom, hanem a közép-ázsiai Heftalita Királyság, majd a Türk Birodalom és közvetve Kína, valamint az indiai államok is. Azt lehet mondani tehát, hogy a Yemen birtokáért Aksüm és Irán között folyó küzdelemben a kor valamennyi jelentősebb államának közvetlenül vagy közvetve része volt, s ha e harc méretei talán nem közelítették is meg a Bizánc és Irán vagy az Irán és a heftaliták vagy a türkök és Kína közötti háborúkéét, mégis mint sajátos világtörténeti jellegű esemény komoly figyelmet érdemel.

Ha a Yemen birtokáért folyó küzdelem gazdasági hátterét vizsgáljuk, akkor az i. e. I. századig kell visszanyúlnunk, amikor a «selyem úton» megindul az intenzív árucere Kína és a közép-ázsiai államok ill. Kína és India valamint Irán között. E kereskedelemben kezdettől fogva jelentős szerepet játszott a kínai selyem, amely Augustus korában ismertté vált Rómában is. A kínai selyem Kelet-Iránból, ahol a selyemút végződött, két útvonalon jutott el a Római Birodalomba: vagy szárazföldi úton a Párthus Birodalom közvetítésével, vagy tengeri úton az Indiai Óceánon és a Vörös-tengeren keresztül. Az utóbbi útvonalnak fontos közbeeső állomása volt Yemen.

A kínai selyem, a keleti fűszerek és az indiai drágakövek iránti kereslet a Római Birodalomban fokozatosan növekedett. Az i. sz. II. században Ptolemaios földrajzi munkája világosan tükrözi már azokat a földrajzi ismereteket, amelyeket a görög és római kereskedők részint Indiában, részint Közép-Ázsiában kereskedelmi útjaikon szereztek. Az írott források adatait az utóbbi időben egyre több régészeti lelet egészíti ki (Arikamedu, római pénzletek Indiában stb.). Valamivel későbbi időből származik a *Periplus Maris Erythraei*, a Római Birodalom keleti kereskedelmére vonatkozó legfontosabb irodalmi forrásunk, amelynek keletkezési ideje i. sz. 165 és 179 közé tehető. Ebben a selyem és a többi keleti eredetű árucikk útjának részletes leírását találjuk, s ebből teljes világgossággal kiderül, hogy Kínából a selyem a selyemúton jutott el a Kuşána Birodalomba, majd azon keresztül annak legfontosabb indiai kikötőjébe, Barygazába, ahonnan azután tengeri úton Yemen érintésével szállították Egyiptomba.

Mind Ptolemaios munkája, mind a *Periplus Maris Erythraei* a tengeri útvonal jelentőségének megnövekedéséről tanúskodik a keleti kereskedelem-

ben. Ugyancsak e két forrásban találjuk Aksūm első említéseit, s ez azt is bizonyítja, hogy Aksūmnak kezdettől fogva volt bizonyos szerepe a tengeri útvonalon folyó keleti kereskedelemben. A Kína és a Római Birodalom között kialakuló kereskedelem fontos következményekkel járt a közbeeső államok történeti fejlődése szempontjából is. Ezek az államok maguk is résztvettek a Kínával folyó kereskedelemben, másrészt azonban jelentős jövedelmet jelentett számukra a területükön áthaladó kereskedelmi árucikkek után befolyó vám. Éppen ezért az i. e. I. századtól kezdve döntő fontosságúvá vált a kereskedelmi útvonalak és kikötők birtoklása és biztosítása. Bizonyos mértékben a Közép-Ázsián keresztül haladó kereskedelmi útvonalak birtoklása volt a *raison d'être*-je a Kuşāna Birodalomnak, majd a chioniták és a heftaliták államának is.

A kereskedelmi útvonalak használata és az átmenő kereskedelem zavarlatansága természetesen a keresztezett államok egymásközi viszonyának volt a függvénye. Háborúk, feszültségek, egy-egy állam összeomlása az útvonalak használatában nagy változásokat idézhettek elő. A Római Birodalom keleti kereskedelme a Párthus Birodalom fennállása idején még jelentős mértékben Mezopotámián keresztül bonyolódott le, azaz a selyemúthoz kapcsolódó útvonalak közül egyrészt a Parthián keresztül vezető szárazföldi utat és a Barygazából kiinduló és a Perzsa-öbölben ill. Spasinu Charaxnál végződő vízi utat részesítették előnyben, míg a Perzsa-öblöt elkerülő és a Vörös-tengeren haladó harmadik útvonalon főleg Egyiptomba szállítottak árukat. Úgy látszik azonban, hogy Marcus Aurelius uralkodása idején a párthus háború következtében megnőtt a Yement érintő tengeri út fontossága, amennyiben ezen Parthia elkerülésével is el lehetett jutni Indiába.

Ezt a fejlődést tükrözi a *Periplus Maris Erythraei*, amelynek tanúsága szerint a rómaiak kapcsolatokat építettek ki Charibaellel, Himyar és Saba' uralkodójával (Karib'il Watar Yuhan'im), aki az «uralkodók (ti. Marcus Aurelius és Lucius Verus) barátja» lett (23. c.). A rómaiak keleti kereskedelmével együtt a Vörös-tengeren keresztül vezető úton politikai kapcsolatok is létrejöttek. Marcus Aureliust indiai követség keresi fel, s 166-ban An-t'untól követség érkezik Kínába. A rómaiakkal megteremtett politikai kapcsolatok alapján II. Kaniska felveszi a *kaisara* címet.

A II. század végétől kezdve a római – iráni kapcsolatok egyre rosszabbodtak, s a sāsánida Irán létrejötte csak tovább mélyítette a két nagyhatalom közötti ellentéteket. A kisebb megszakításokkal a III. század végéig tartó, majd a IV. században újra kezdődő római – perzsa háborúk alatt a keleti kereskedelem mezopotámiai útvonalának jelentősége a rómaiak szempontjából bizonyára még tovább csökkent.

II

A IV. században a selyem használata a Római Birodalomban széleskörűen elterjed. Ammianus Marcellinus szerint (XXIII. 6, 67) . . . *sericum, ad usus nobilium antehac, nunc etiam infimorum sine ulla discretione proficiens*. Ez részben a selyem iránti kereslet nagyarányú növekedéséről tanúskodik, másrészt azonban azt bizonyítja, hogy az igényeket ki is tudták elégíteni, azaz, hogy az importált selyem mennyisége hatalmasan megnövekedett. Ennek a

fejlődésnek több fontos következménye volt. Felmerül elsősorban a kérdés, hogy milyen úton jutott el a kínai selyem e korban a Római Birodalomba. Korábban a selyemúton Kelet-Iránig szállított selyem részint szárazföldi úton a Párthus Birodalomba került, s ott szintén szárazföldi úton szállították tovább nyugat felé, részint a Kušana Királyságban szintén szárazföldi úton jutott Barygazába, ahonnan vagy a Perzsa-öbölbe, vagy a Vörös-tengeren át Egyiptomba vitték hajón. Amikor a Sāsānida Birodalom megalakult és a Kušana Királyság kelet-iráni részét bekebelezte, a perzsák a selyemút kezdő szakaszának is birtokába jutottak. Ugyanakkor az indiai Kušana Királyság a III. század végére elvesztette déli területeit (288-ban már Mathurāt is), s így a selyemkereskedelemben játszott korábbi jelentősége nyilvánvalóan megszűnt. Ha teljesen nem zárhatjuk is ki annak a lehetőségét, hogy Közép-Ázsiából a kínai selyem ezután is eljuthatott Barygazába, s bizonyára tengeri úton közvetlenül Kínából is szállítottak selymet Indiába, mégis valószínű, hogy a selyemkereskedelem fokozott mértékben perzsa kezekbe került.

A rómaiak ennek következtében kénytelenek voltak selyemszükségletüket részben az ellenséges hatalomtól vásárolni, részben fejleszteni ennek lehető csökkentésére a Yement és Aksūmot érintő tengeri kereskedelmi útvonalat. A Római Birodalom érdekei nyilván az utóbbit kívánták meg, s ennek megfelelően a IV. század vége felé egy 364/392-ben kiadott rescriptumban Valentinianus ill. Theodosius és Arcadius elrendelik Cariobandesnek, a *dux Mesopotamiae*-nak, hogy a *comes commerciorum*-on kívül senkinek sem szabad a barbároktól selymet vásárolni: *comparandi serici a barbaris facultatem omnibus, sicut iam praeceptum est, praeter comitem commerciorum etiamnum iubemus aufferri* (Cod. Iust. IV. 40,2). Mivel hasonló rendelkezésről Egyiptomot illetően nincs tudomásunk, valószínűnek látszik, hogy a rendelkezés célja a perzsáktól való selyemvásárlás szigorú ellenőrzése és korlátozása volt.

Ez az intézkedés a perzsákkal folytatott kereskedelem Artaxatára, Nisibisre és Callinicumra való korlátozásával 408/9-ben (Cod. Iust. IV. 63,4) bizonyára hozzájárult az Indiával közvetlenül összekötő tengeri kereskedelmi útvonal jelentőségének megnövekedéséhez. Közben azonban a tengeri útvonal szerepe a perzsák selyemkereskedelmében is megnövekedett. Irán keleti tartományai ugyanis nem sokkal 370 után Kidāra chionita király uralma alatt elszakadtak, s így a Sāsānidák a selyemút kezdő szakasza feletti ellenőrzésüket elvesztették. A helyzet számukra tovább romlott, amikor 467-ben a heftaliták léptek a chioniták helyébe, s 484-ben megsemmisítő vereséget mértek Pērōzra, 490 táján elfoglalták Gandhārát, 505-ben Multānt, majd 515-ben Mālwt, s így olyan hatalmas kiterjedésű birodalmat hoztak létre, amely kezében tartotta a selyemút jelentős szakaszait. Ezek az események a perzsák számára is fokozott mértékben kívánatosá tették, hogy a selymet tengeri úton Indiából szerezzék be.

Ennek következtében egyre fokozódott a feszültség Irán és a Római Birodalom, majd Bizánc kereskedelmi érdekei között. Perzsa szempontból az előnyös az volt, ha Indiában az odakerülő selyemmennyiséget ők vásárolták fel, szállították tengeri úton Perzsiába, s így adták tovább a bizánciaknak, mert ezáltal jelentős kereskedelmi haszonra és vámbevételre tettek szert. A bizánci arany Iránba való áramlása egyébként is létkérdés volt ebben a korban a perzsa államháztartás számára. Bizánc érdekei viszont azt kívánták, hogy a perzsa közvetítő kereskedelmet kikapcsolja, és megakadályozza, hogy a bizánci arany a kereskedelem útján Iránba kerüljön, s ezáltal közvetve gazdasági segítséget

nyújtson a vele szemben álló ellenséges nagyhatalomnak. Ezek az évszázadok óta érlelődő gazdasági és politikai ellentétek csaptak össze végül a VI. században az Irán és Aksüm között Yemen birtokáért folyó küzdelemben.

III

Himyar és Aksüm jelentősége az Indiába vezető tengeri út szempontjából világosan tükröződik már Ptolemaiosnál és a *Periplus Maris Erythraei*-ben. Bár Aksümnak ezek az első említései, elég jelentős hatalomnak kellett lennie, s a *Periplus* uralkodóját is megnevezi: Zoskales, aki görög műveltséggel is rendelkezett. Yemen fejlődése ebben az időben már hosszabb múltra tekint vissza, s valószínű, hogy a két terület közötti kapcsolatok sem ekkor kezdődtek. A későbbi századokban élénk kereskedelmi kapcsolatok álltak fenn Aksüm és az Arab-félsziget között, s számos árucikk, köztük az elefántcsont Aksümből jutott el az Arab-félsziget nyugati oldalán haladó karavánúton a Római Birodalomba. Mindenesetre az Egyiptomból Indiába vezető tengeri úton lebonyolódó kereskedelem, amely mind Himyar, mind Aksüm kikötővárosait érintette, jelentősen hozzájárulhatott gazdasági fejlődésükhöz és kapcsolataik szorosabbá válásához. Ezért nem meglepő, ha 250 táján *gdr ngšy 'ksm* (Maqallē-i felirat), ill. *gdr̄t mlk ḥbšt w'ksmn* (Jamme No. 631,13), azaz «Gädēr Aksüm nagāšija» ill. «Gēdrat az abesszinek és axumiták királya» beavatkozik Yememben, a valamivel későbbre, talán a IV. század első évtizedeire tehető *wdbh mlk 'ksmn* «Wazēbā, az axumiták királyá»-tól pedig Šāmir dū-Raydān himyari-ta uralkodó kér segítséget (Ryckmans No. 535).

Ezek a kapcsolatok azonban nem vezettek Aksüm hegemoniájára Himyar felett. A IV. század közepe táján mindkét ország független hatalomként szerepel Philostorgios tudósításában. Mindenesetre Šāmir dū-Raydān és Wazēbā (Uazebas) szövetsége az első olyan kapcsolatnak látszik Himyar és Aksüm viszonyában, amely szélesebb történeti összefüggésbe illeszkedik bele. Az a felirat (Ryckmans No. 535), amely szerint Šāmir segítséget kért Wazēbától, Aksüm királyától, azt is elmondja, hogy Ilšarah Yaḥḏub Malikummal, a Kinda törzs királyával együtt egy hadjáratban Mar'alqais, 'Amr fiát elfogta és csak váltságdíjért engedte szabadon. Mar'alqaisban, 'Amr fiában Hira uralkodóját kell látnunk, aki an-Namāra-i sírfeliratában megemlíti «Nağrān, Šāmir városa» (*ngrn mdynt šmr*) elleni támadását, és aki Ṭabarī szerint keresztény volt. Ezeket az adatokat kiegészíti egy nemrégén talált sabaeus felirat, amely szerint Šāmir Yuḥar'īs (Šāmir dū-Raydān) egyik parancsnoka két expedíció során «Fārs és Tanūḥ földjének két királyságáig» hatolt előre (*m[m]lky frs w'rd tnh*). Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy Mar'alqais Ṭabarī szerint (nála Imru'ulqais) 'Amr bn 'Adīnak, Hira királyának volt a fia, aki Narsē Pāykūli-i feliratában *'mrw ḥmyčyn MLK* «'Amr Laḥmid király» megnevezéssel szerepel, tehát 293-ban még életben volt és uralkodott, míg Mar'alqais an-Namāra-i sírfelirata szerint 328-ban halt meg. Az utóbbi feliratról az is kiderül, hogy Mar'alqais mint a rómaiak vazallusa halt meg, tehát valamikor 328 előtt elhagyta Hīrát és a Sāsānidáktól a rómaiak oldalára állt át.

A Ṭabarītól közölt arab történeti hagyomány Imru'ulqaisról egyetlen konkrét adatot őrzött meg, azt, hogy keresztény hitre tért át. Éppen ezért ezt hitelesnek kell elfogadnunk. Alátámasztja ezt az is, hogy Imru'ulqais a perzsáktól a rómaiakhoz pártolt át. Valószínűnek látszik, hogy Imru'ulqais mind-

két lépése csak 313 után történhetett, Licinius türelmi rendeletének kiadása után. Ugyanebben az időpontban Iránban zűrzavaros állapotok uralkodtak a kiskorú II. Šāhpuhr alatt, s az arab törzsek mélyen behatoltak perzsa területekre. Nem lehetetlen, hogy Imru'ulqais ezekben az években éppen a délről észak felé felhatoló arab törzsek támadásai miatt kényszerült Hira elhagyására és fiaival együtt a rómaiakhoz való átállásra. Később ugyanis fia, 'Amr ismét visszatérhetett II. Šāhpuhrhoz, aki a III. század harmincas éveiben az arab törzseket visszaszorította és megrendszabályozta, s így lehetővé tette a Lahmidák Hirába való visszatérését.

Nyilvánvaló, hogy Imru'ulqais mint római vazallus aligha intézhetett támadást Nağrān, azaz Ħimyar ellen, amellyel a rómaiaknak legalább is a II. század végétől kezdve jó kapcsolatai voltak, s amelynek megtámadása a római érdekeket súlyosan sértette volna. Nehezen is volna elképzelhető ez az expedíció azokban az években, amelyeket éppen az arab törzsek északi irányú mozgalmi jellemeznek. Ez a sikertelen támadás, amelynek kiindulópontját az is világosan mutatja, hogy Šāmir Ħimyarita uralkodó egyik parancsnokának Perzsiáig és a Tanuĥ területéig való előrehatolása követte (amennyiben az újonnan talált sabaeus feliratban leírt eseményeket aligha tehetjük Imru'ulqais Nağrān elleni expedíciója elé), csak abban az időben történhetett, amikor Imru'ulqais még Hira királya és a perzsa király vazallusa volt.

Ebben az esetben pedig önként adódik az a lehetőség, hogy Imru'ulqais Nağrān ellen intézett támadását a 297. évi római—perzsa háború idejére tegyük. Mint ismeretes, Narsē perzsa király kihasználva a rómaiak nehézségeit és Diocletianus lekötöttségét Egyiptomban, 297-ben támadást indított a Római Birodalom ellen és először sikereket is ért el. Kézenfekvő arra gondolni, hogy ezeknek a perzsa támadó hadműveleteknek a keretében zajlott le Imru'ulqais Ħimyar elleni sikertelen expedíciója is, amelynek célja esetleg éppen az lett volna, hogy megzavarja vagy egyenesen elzárja a rómaiak keletre vezető tengeri útvonalát. A támadás visszaverése bizonyára érdeke volt Aksūmnak is, amelynek jelentős haszna volt a rómaiak keleti kereskedelméből, s ezért érthető, hogy Šāmir dū-Raydān Aksūm királyához fordult segítségért. Nincs teljesen kizárva az sem, hogy e szövetség létrejöttében a római diplomácia keze is közreműködött, amennyiben Diocletianus egyiptomi tartózkodása során, amikor éppen az Aksūmmal vazallusi viszonyban álló blemmysököknek a Római Birodalommal való kapcsolatait rendezte, érintkezésbe léphetett az axumita uralkodóval is.

Mindenesetre, Ħimyar és Aksūm együttműködése Imru'ulqais expedíciójának és a mögötte álló perzsa tervek megghiúsításában eredményes volt és hosszú időre elhárította a perzsa befolyás veszélyét Yemenben. A jó kapcsolatok Róma és Ħimyar, ill. Róma és Aksūm között a IV. században is tovább tartottak, és Theophilos küldetése révén 337 után a kereszténység első csirái is megjelentek a két országban a római kereskedők gyülekezeteinek és templomainak formájában. A római befolyás növekedését jól mutatja Frumentius esete, akit Athanasios *India ulterior* püspökévé szentelt (a *Divisio orbis terrarum* 24 és a *Dimensuratio provinciarum* I alapján *India ulterior*-t Elő-India megnevezésének kell tartanunk), de amikor Aksūmot is fel akarta keresni, hogy hatáskörébe vonja, II. Constantius Aksūm uralkodójánál, Aizanasnál és Szanasznál közbeléphetett és elfogatását és kiadatását kérhette.

A Vörös-tengeren át vezető kereskedelmi út jelentősége a IV. század folyamán a római—perzsa háborúk következtében tovább növekedett. Amikor a

chioniták Irán keleti tartományait elszakították és a szárazföldi selyemutak jelentős szakaszait ellenőrzésük alá vonták, a keleti kereskedelem tengeri útvonalának fontossága még inkább megnőtt. E korszak, a IV. század vége és az V. század közepe között Ĥimyar hatalmának fénykora. Abukarib As'ad, aki hozzávetőleg 390–440 között uralkodhatott, a «Saba' királya, Raydān ura, Ḥadramaut és Yemen és a fennsík és a partvidék arabjainak (királya)» címet viselte, s ez szemléletes képet ad hatalma kiterjedéséről.

IV

Az V. század második felében azonban sok tekintetben válságos korszak köszönt be Elő-Ázsia államainak történetében. A Sāsānidáknak előbb a chioniták, majd a heftaliták ellen folytatott háborúi, a Heftalita Birodalom megalakulása jelentősen befolyásolták a Közel-Kelet politikai, gazdasági és kereskedelmi viszonyait. A Sāsānidák hosszú időn át pénzügyi nehézségekkel küzdöttek, s ez még fontosabbá tette számukra a kereskedelmi útvonalak ellenőrzését. Ugyanakkor a heftaliták hódításai következtében maguk is fokozott mértékben voltak a tengeri kereskedelemre utalva, India kikötőiben megkezdődik a versengés a perzsa és római kereskedők között a selyem felvásárlásáért. A gazdasági és kereskedelmi ellentétekhez most már vallásiak is csatlakoznak, amennyiben a kereszténység terjedésével és megerősödésével egyre nő a feszültség a Ḥira, s így a Sāsānida Irán befolyási és érdekköréhez tartozó arabiai zsidóság és a római orientációjú keresztények között.

Ez a fejlődés ellentétekre vezetett Ĥimyar és Aksūm között is. A Sāsānidák érdekei azt kívánták volna meg, hogy a keleti kereskedelem minél nagyobb mértékben a Perzsa-öbölön keresztül bonyolódjék le, s hogy a rómaiak közvetlen tengeri útvonala az Adeni-öblön keresztül lehetetlenné váljék. Aksūmot ez viszont hátrányosan érintette volna, s éppen ezért az V. század második felétől kezdve, amikor a perzsa és római gazdasági és kereskedelmi érdekek mindjobban kiéleződtek, igyekezett Yement ellenőrzése alá vonni. Az V. század második felében valószínűleg két axumita király címében is megjelenik a Ĥimyar név: ezek Sembruthes és Aeizanas, mindketten ezeket az uralkodókat a IV. századra tették, azonban bizonyára helyesebb az újabb kutatásban egyre inkább elfogadott későbbre, az V. század közepére vagy második felébe való helyezésük. Valószínűnek látszik, hogy valamikor 450/451 után, amely évben még Šarahbi'il Abukarib As'ad fia uralkodott Ĥimyarban, Sembruthés, Aksūm királya, hatalma alá vetette az országot.

Lehetséges, hogy ez az esemény tükröződik abban az elbeszélésben, amelyet Theophanes az 543. évnél közöl, s amelynek más írótól több változatát ismerjük. Az 543. évet talán az indokolta az elbeszélés beillesztésére, hogy ebben az évben bizánci követség kereste fel Abrahát (CIH 541), s az erről szóló tudósítás egy történeti visszapillantást tartalmazott, amely az axumita király keresztény hitre való térése miatt felkeltette Theophanés érdeklődését, s ezért azt a követség évenél, 543-nál munkájába beillesztette. Nyilvánvaló azonban, hogy a tudósítás nem vonatkozhatik Dū Nuwās történetére, mert nemcsak a szereplők nevei nem egyeznek, hanem az elbeszélés részletei sem. Így esetleg arra gondolhatunk, hogy e tudósításban Ĥimyar Aksūm által az V. század második felében történt első meghódításának az emléke őrződött meg.

Theophanes szövege szerint Damianos (Dimnos, Damnos más forrásokban), a homeriták királya megölette az országába érkező római kereskedőket, arra hivatkozva, hogy «a rómaiak bántalmazzák országukban a zsidókat és megölik őket». Ezzel azonban tönkretette Aksüm kereskedelmét, s Adad, az axumiták királya szemére is vetette, hogy kárt okozott királyságának, mert megakadályozta, hogy a római kereskedők hozzá jöhessenek. Az ellenségeskedés végül háborúhoz vezetett, amelyre készülődve Adad fogadalmat tett, hogy győzelem esetén keresztény lesz. A háborúban az axumita király tényleg győzött, élve elfogta Damianost és országát is elfoglalta. A történet jól illenék Ħimyar Sembruthos által történt meghódítására, s egyben szemléletes képet fest az V. század második felében kialakult helyzetről. Ħimyarban a zsidó, s ezzel a perzsa befolyás vált uralkodóvá, amely el akarta vágni a rómaiak keleti kereskedelmének Iránt megkerülő útvonalát. Aksüm ekkor még nem a keresztények, hanem saját kereskedelmi érdekei védelmében lép fel. Talán arra is gondolhatnánk, hogy a Damianos névben Dū Ma'āhirnak, egy hagyomány szerint Ħimyar Dū Nuwās előtti utolsó királyának neve őrződött meg torzult formában (*Dumiaros), míg az Adad név esetleg Sembruthes Ēla 'Amīdā nevének lehetne a romlott alakja (*Alamid, v. ö. Daud Nikephorosnál).

V

Ilyen módon az Indiába vezető közvetlen tengeri út Bizánc számára az V. század második felében és a VI. század elején is zavartalanul használható volt. A Sāsānidák a heftalitáktól 484-ben elszenvedett súlyos vereség után nem voltak abban a helyzetben, hogy Ħimyar axumita fennhatósága ellen bármit is tegyenek. Lehetséges, hogy az axumita hódítást is éppen az tette lehetővé, hogy a Sāsānidák erejét a chioniták elleni küzdelem teljesen lekötötte. Valószínű ugyanis, hogy az axumita támadás Pērōz uralkodási idejére esik. Csábító volna egyenesen arra gondolni, hogy az axumita hódítás éppen Pērōz pusztulása után következett be. Így a Ħimyar fölötti axumita uralom is éppen hetven és egynéhány évet tenne ki, mint ahogy ezt a Ṭabarītól közzölt jóslat megkívánná. Ebben az esetben azonban Aeizanas (Ēzānā, Ēla Ašbēhā) időben túl közel kerülne az 525 körül uralkodó Ellatzbaashoz (II. Ēla Ašbēhā), akinek talán nagyapja lehetett.

Mindenesetre megfigyelhető, hogy Aeizanas és a Sāsānidák között — nyilván éppen a Ħimyarral kapcsolatos külpolitikai konfrontáció révén — sajtóságos külpolitikai versengés alakul ki az axumita király részéről. A Sāsānidákat utánozva ugyanis felveszi a «királyok királya» (*mlk mlkn, basileus basileon, ngš ngšt*) címet, amivel azonban egyúttal azt is kifejezésre juttatja, hogy velük egyenrangú uralkodónak tekinti magát. Theophanes elbeszéléséből nem derül ki, mi lett a sorsa a foglyul ejtett Ħimyarita királynak. A későbbi adatok alapján azonban fel kell tennünk, hogy az axumita király vagy meghagyta mint vazallus királyt továbbra is méltóságában, vagy egy másik Ħimyarita előkelőt tett meg helyette vazallus királynak. Ez a viszony lényegében a Sāsānidák vazallus király rendszerének felelt meg, s bizonyos mértékben indokoltta is tette a «királyok királya» cím használatát.

Aksüm védelme alatt Bizánc keleti tengeri kereskedelme e korszakban virágkorát éli, mint erről nemcsak Kosmas Indikopleustes munkája, hanem az ekkor keletkezett «Hodoiporiai tou aiōnos apo Edem tou paradeisou» is tanús-

codik. A keresztény misszió (monophysitizmus) jelentős sikereket ér el Aksūmban, majd a VI. század elején Ħimyarban is. Közben azonban a Sāsānidáknak sikerül újra megszilárdítaniuk helyzetüket. A VI. század első évtizedében Kavād már sikeres háborút vív Bizánc ellen. A kereskedelem terén megkezdődik a perzsák térhódítása a szárazföldi selyemút mentén Közép-Ázsiában és Kínában, ugyanakkor pedig a tengeri kereskedelmi útvonalon a VI. század harmincas éveire csaknem monopolhelyzetet vívtak ki maguknak az indiai kikötőkben a selyem felvásárlásában (Prokopios, I. 20, 12).

Ebben a helyzetben kerül sor 517-ben vagy 518-ban Dū Nuwās kísérletére Ħimyar axumita uralom alól való felszabadítására. Dū Nuwās történetére vonatkozólag viszonylag gazdag forrásanyaggal rendelkezünk, amelynek alapján az eseményt főbb vonásaiban rekonstruálni lehet. Dū Nuwāsnak kétségtelenül voltak kapcsolatai Mundir bn Nu'mānnal, Ħira királyával és a Medina-i zsidósággal, s ez világosan arra mutat, hogy törekvései a perzsa politikai érdekek szolgálatában állottak. Az is kétségtelennek látszik, hogy kísérlete jelentős mértékben a zsidó és keresztény ellentétekre épült, s ez a körülmény az eseményeknek különösen a keresztény forrásokban vallásháború színezetét adta. Az előző Ħimyarita uralkodó, Ma'adkarib Ya'fur egy felirat (Ryckmans No. 510) tanúsága szerint a Ħimyarita éra 631. évében (516 vagy 517) még Mundir, Ħira királya ellen vonult, aki támadást intézett területe ellen. Mivel Mundir kapcsolatban állott Dū Nuwāsszal, támadása nyilván azt a célt szolgálta, hogy pártfogoltja számára Ħimyarban kedvező helyzetet teremtsen. A puccskísérletet nagymértékben elősegítette, hogy Ma'adkarib Ya'fur (Dū Šanātir) 517-ben vagy 518-ban váratlanul meghalt, s még mielőtt az axumita uralkodó új vazallus királyt nevezhetett volna ki, Dū Nuwās magához ragadta a hatalmat.

Az axumita király azonban *Hywn'* (? *Ħeyāwānā*) parancsnoksága alatt hamarosan csapatokat küldött Ħimyarba. Dū Nuwāsnak szemelláthatólag nem volt elég ereje az ellenálláshoz s ezért meghódolást színellett. Aksūm királya ezt elfogadta, s az axumita haderő részben visszatért, részben pedig kisebb csapatokban szétszóródott a fontosabb pontok megszállására. Ekkor Dū Nuwās parancsot adott a szétszóródott axumita csapatok megtámadására és megsemmisítésére. A meglepetésszerű akció lényegében sikerrel járt, s az axumita csapatok felszámolását támogatóik, elsősorban a Nağrān-i keresztények elleni megtorlások, valamint egy újabb axumita támadás megelőzését szolgáló védelmi intézkedések (a Bāb al-Mandab tengerszoros elzárása egy nagy vasláncal) követték. Ezeket az eseményeket két felirat (Ryckmans No. 507 és 508) is ismerteti és a Ħimyarita éra 633. évébe teszi (518 vagy 519). A Nağrān-i keresztények elleni megtorló akciók 523-ban értek véget és általános felháborodást keltettek a keresztény világban.

Úgy látszik azonban, hogy Dū Nuwāsnak e sikerek és a jelentős zsákmány ellenére sem sikerült teljesen megszilárdítania helyzetét, s talán éppen a Nağrān-i kereszténymészárlás után a Ħimyarita arisztokrácia jelentős része, közte a keresztény Sumyafa' 'Ašwa', elfordult tőle, sőt esetleg az axumita uralkodóhoz menekült. Így amikor 526-ban az axumita uralkodó, Ellatzbaas csapatai Yemenben partraszálltak, Dū Nuwās nem tudott komoly ellenállást kifejteni, s a harcokban elesett. Mundir, aki 516-ban (vagy 517-ben) Ħimyar elleni támadással közvetlenül segítette, 518-ban pedig a Syria elleni támadással lekötve a rómaiakat közvetve nyújtott támogatást neki, 525-ben elvesztette Ħirát, s nem tudott a Ħimyarban folyó küzdelemben beavatkozni. Sumyafa' 'Ašwa' visszatért az axumita sereggel, s egy felirat szerint (CIH 621) a him-

yarita éra 640. évében (525 vagy 526) «amikor visszatértek Habašat földjéről és a Habašat két támadást intéztek Himyar földjén, amikor megölték Himyar királyát» *Mwyt* várának megerősítésével volt elfoglalva. A felirat tömören rögzíti az eseményeket *Du Nuwās* halálának időpontjában, utal az abesszinek két hadjárataira és *Dū Nuwās* megölésére. *Mwyt* (Hišn al-Ġurāb) megerősítése talán azzal magyarázható, hogy az abesszinek számoltak egy délkeletről jövő perzsa támadás lehetőségével.

Sumyafa' 'Ašwā't az axumita uralkodó 526 után Himyar vazallus királyává nevezte ki, s Iustinianos bizánci császárnak 529-ben Himyarba küldött követsége még őt találta uralmon. Később mint ismeretes, a Himyarban maradt abesszin csapatok egyik vezére, Abraha ragadta magához a hatalmat, s az axumita uralkodó a leverésére tett két sikertelen kísérlet után el is ismerte vazallus királyának.

VI

A Himyart érintő, Indiába vezető tengeri kereskedelmi útvonal tehát 526-tól kezdve ismét megnyílt Bizánc és Aksūm számára. Kétségtelen azonban, hogy ez csak félsiker volt Iránnal szemben mind Aksūm, mind Bizánc számára, mert az útvonal szabaddá tétele még nem akadályozta meg a perzsa kereskedőket az indiai kikötőkben a selyem felvásárlásának monopolizálásában. Éppen ezért Iustinianos 529. évi követsége arra próbálta rávenni az axumitákat, hogy ők vásárolják fel Indiában a selymet és adják el azután a bizánciaknak, hogy ilyen módon kivegyék a perzsák kezéből a közvetítő kereskedelmet. A követség másik célja egy katonai akció szervezése lett volna Himyarból a perzsák ellen (Prokopios I. 29, 9—13).

Azonban egyik terv sem volt megvalósítható. Az axumita kereskedők nem tudták felvenni a versenyt a nagy helyzeti előnnyel rendelkező perzsa kereskedőkkel a selyem felvásárlásában, Himyar belső helyzete pedig nem tette lehetővé egy katonai expedíció szervezését. Csak jóval később, Iustinianos 543. évi követsége után szánta rá magát Abraha arra, hogy 547-ben (esetleg 548-ban) hadjáratot vezessen a Hira fennhatósága alá tartozó arab törzsek ellen, s így közvetve segítséget nyújtson a perzsa — bizánci háborúban az utóbbiaknak. A perzsákat is évtizedeken át lekötötték részint a bizánciakkal, részint az északi határjukkal szomszédos török népek és a Heftalita Birodalom elleni harcok. Mundir, Hira királya 554-ben meghalt, s ezzel a perzsák Himyarral szemben folytatott politikájuk legfőbb exponensét elvesztették.

Bizonyos változás következett be azonban a politikai és kereskedelmi viszonyokban, amikor a türkök léptek Közép-Ázsiában a heftaliták helyére, s megszerezték a szárazföldi selyemút ellenőrzését. Amikor a szogdok, a türkök alattvalói, 563 és 568 között ki akarták építeni a perzsákkal a selyemkereskedelmet, I. Xusrő ezt politikai, katonai, de valószínűleg gazdasági okokból is visszautasította. Ekkor a türkök Bizánchoz fordultak, amellyel hamarosan élénk selyemkereskedelem, majd egy Irán ellen irányuló katonai szövetség is létrejött. A perzsák törekvése most is az volt, hogy a bizánciak közvetlen összeköttetését Közép-Ázsiával és a selyemúttal a Kaukázus vidékén megszakítsák, majd amikor Zemarchos követsége után kitört a türk — perzsa és a perzsa — bizánci háború (utóbbi II. Iustinos 7. évében, 571-ben), akkor I. Xusrő a bizánci diplomáciának a türköknél Közép-Ázsiában elért sikerei ellensúlyo-

zására, katonai expedíciót szervezett Himyar ellen — «éért Chosroes is az aithiopsok ellen, akik a rómaiak barátai voltak, akiket régen makrobiosoknak, most pedig homeritáknak neveznek, hadjáratot indított». Theophanes Byzantios idézett szövegében világos az okozati összefüggés: a Himyar elleni perzsa hadjárat ismét egy nagyobb történeti összefüggésbe illeszkedik bele. Szerves része a 571-ben kirobbant bizánci—perzsa háborúnak és az a mögött álló politikai, gazdasági és kereskedelmi összefüggéseknek.

A Tabarī által részletesen leírt Himyar elleni perzsa hadjárat időpontja, amelyet a történeti kutatás általában 562 és 572 közé szokott tenni, a bizánci források alapján pontosan meghatározható és 571-re tehető. Ekkor Vahriz perzsa hadvezérnek Himyar abesszin vazallus királya, Masrūq fölött aratott győzelme révén az ország először perzsa vazallus királyság lesz, majd egy év múlva perzsa helytartó igazgatása alatt álló tartomány. E helyzetben az arab hódításig már nem is következik be változás. Ennek okát részben abban lát-hatjuk, hogy a Himyart érintő tengeri út jelentősége Bizánc számára erősen csökkent, s ugyanakkor Yemen gazdasági szempontból is hanyatlásnak indult. Másrészt a Himyar birtokáért küzdő hatalmak helyzete is olyan mértékben megváltozott, hogy e sokáig vitatott terület kikerült érdeklődésük középpont-jából.